

СЕКЦІЯ 5
ТЕОРЕТИЧНІ ПІДХОДИ ДО ВИВЧЕННЯ
ІНФОРМАЦІЙНОГО ЧИННИКА ТРАНСКОРДОННОГО
СПІВРОБІТНИЦТВА УКРАЇНИ В СУЧАСНІЙ
УКРАЇНСЬКІЙ НАУЦІ

УДК 911.3

О. В. Гладкий, д.геог.н., доц. кафедри
економічної та соціальної географії Київського
національного університету імені Тараса Шевченка,
академік Національної академії туризму
Російської Федерації (Україна, м. Київ)

**Апперцепція простору як методологічна основа
транскордонних досліджень**

*Робота виконана на кафедрі економічної
та соціальної географії КНУ ім. Т.Шевченка*

Gladkey A. V. The space apperception as methodological base of trans-border investigations. *The gnosiological fundamentals of geographic space investigations in the network of humanistic paradigm are disclosed. The peculiarities of human-measurable space cognition are explored. The space apperception as methodological base of trans-border investigations is substantiated.*

Keywords: apperception, space, border, trans-border investigations, humanity, human dimension, humanism, humanistic knowledge.

Апперцепція – усвідомлене світосприйняття, категорія, запропонована ще І. Кантом для обґрунтування особливостей людського процесу пізнання. Ідея апперцепції простору, тобто усвідомленого сприйняття його, вже досить давно існує та розвивається в якості відносно самостійної концепції

філософських досліджень просторово-часового континууму. Її можна зустріти як серед класичних наукових ідей, так і в межах неklasичних і постнеklasичних напрямів філософії науки. В рамках останнього напрямку поступово викристалізується ідея оцінки простору та просторовості з точки зору людяності, гуманізму, гуманістичної парадигми постдисциплінарних наук. Саме в цьому ключі апперцепція простору розглядається не лише з позицій існування об'єктно-предметної цілісності його пізнання, але через призму його відображення у свідомості людей. Всі властивості простору, його абсолютність (за І. Ньютоном), відносність (за А. Ейнштейном), континуальність (за І. Кантом) та дискретність (за К. Ріттером, А. Геттнером), наповненість та спустошеність (за Ю. Голубчіковим та Д. Замятіним) тощо, всі вони спираються на імператив гуманістичного мислення, всі вони підводять до думки про людиновимірність простору, що і зумовлює актуальність даного дослідження.

Об'єктивність категорії простору важко заперечити. Вона існує незалежно від суб'єктивних уявлень дослідника нарівні із категорією часу, як одна з базових основ існування матеріального світу. За вдалим висловом Ю. Саушкіна, «поняття простору і часу включені у поняття матеріальних тіл, явищ і процесів остільки, оскільки саме порядок їхнього взаємного розташування один біля другого називається простором, а порядок їхнього плину один після другого — часом» [5]. В світі нематеріально-духовному, в світі абсолютних ідей та трансцендентальних субстанцій, категорії простору і часу вже не мають таких усталених позицій, як в попередньому варіанті, і, на думку цілого ряду науковців-філософів (починаючи від Платона та закінчуючи Кантом, Гуссерлем, Вітгенштайном та ін.) [4], не є перманентно непорушними та незаперечними. Дослідження плинності та неусталеності простору-часу в абсолютному трансцендентальному вимірі дещо виходить за рамки даного

дослідження, тому ми зупинимось на апперцепції простору лише звичного нам матеріального світу.

Незважаючи на об'єктивність цієї категорії, в усвідомленому світосприйнятті індивіда, простір буде відображатись лише через особливості його гносеологічного досвіду та соціально-гуманізованих комунікацій. Фактично, кожна людина, якщо вона є елементом суспільства та певним виокремленим соціальним індивідом, має свій власний простір, обмежений не лише рівнем та особливостями його пізнання (в якому дослідник часто схиляється до гіпотетичного уявлення про дану категорію), а перш за все обмежений власною людиновимірністю та комунікативністю. Іншими словами, усвідомлене сприйняття простору обмежене тими соціально-гуманістичними особливостями людини, якими вона володіє в даний період часу, за даного типу сформованості суспільної формації і соціальних комунікацій, в конкретному ландшафті і за конкретних обставин розвитку суспільного прогресу.

Простір індивіда обмежується гуманістичним забарвленням і соціальними контактами, особистими або опосередкованими. Так, ми отримуємо уявлення про простір лише завдяки нашій власній його характеристиці, або опису та аналізу його в думках інших індивідів. Без такого опису та аналізу, простору для нас не існує. Якщо простір не містить гуманістичних елементів, тобто не підпадає під ознаки людиновимірності (його не можна охарактеризувати за допомогою людських відчуттів або виокремити від інших просторів за допомогою логіко-семантичних схем і засобів), то в нашій свідомості, нашому усвідомленому світосприйнятті його також не існує. І, нарешті. Якщо в певному просторі немає соціальних контактів людини (скажімо, сучасні електронно-комп'ютерні соціальні інтернет-мережі формують такий простір на основі контактності та комунікацій різних індивідів та груп населення), то в свідомості індивіда такого простору теж немає.

Отже, усвідомлене сприйняття простору обов'язково має проходити через призму людяності та людиновимірності його гносеологічних трактовок. Фактично, будь-яке сприйняття середовища, його об'ємів, протяжності, наповненості та інших просторових характеристик неможливе без гуманістичного забарвлення. Людський простір скрізь є соціальним. Отже, він залежатиме від цілого ряду принципів гуманістичних характеристик людського способу пізнання, провідними з яких є наступні:

1. рівень та напрям освіти індивіда (або соціальної групи індивідів), від яких залежать ті засадничі підвалини знань та уявлень про простір, які характеризують його усвідомлене сприйняття. Представники різних напрямів розвитку науки (технічних, природничих, гуманітарних) та індивіди різного освітнього рівня (неписьменні, з початковою, середньою, вищою освітою) будуть усвідомлювати простір по-різному та робити висновки щодо його сприйняття, виходячи з тих наукових та освітніх засадничих особливостей, які є усталеними для їх усвідомленого досвіду. Тому, в середовищі представників різних професій, різних наукових напрямів та соціально-освітніх груп простір буде усвідомлюватись зовсім по-різному, від звичайного буденного уявлення протяжності, наповненості та геометричних особливостей земної поверхні до міркувань про його внутрішні онтологічні властивості і буття в ньому людини.

2. характер та рівень світоглядного кругозору, тип мислення і психо-соціальної поведінки індивіда, які характеризуватимуть відношення людини до простору, увесь спектр тих людських якостей, що в своїй єдності породжують гуманістичне забарвлення уявлень та усвідомленого сприйняття фундаментальних категорій буття матеріального світу. Кругозір людини забезпечуватиме в її усвідомленому сприйнятті простору багатоаспектність та різноплановість уявлення. Від його характеру (обрання життєвої позиції) залежить ставлення людини не лише до геометричних

властивостей, наповненості та конфігурації простору, але й до свого місця в ньому та місця інших індивідів, а також міркування про місце і розподіл в просторі різних елементів буття. Типи мислення людини (гуманітарний, технічний, філософський склад розуму тощо) допоможуть формуванню у індивіда специфічного усвідомленого сприйняття простору, як: 1) елементу образного світу, сповненого якісних ознак і людиновимірних характеристик (людині взагалі властиво надавати всім абстрактним і не одухотвореним речам і явищам людських якостей, присвоювати їм особистісну атрибутику [2]), 2) як множини логіко-математичних моделей та властивостей, в основі яких лежать формалізований підхід та кількісні розрахунки [3], і 3) як абстрактно-універсальної категорії, онтологія та пізнання якої буде знаходитись в рамках прийнятної для індивіда науково-філософської парадигми [1;4]. Психосоціальна поведінка індивіда (його характер, темперамент, людські властивості) впливатимуть на буденне усвідомлення та осягнення простору з позицій уявлення про його протяжність (звуженість), наповненість (спустошеність), обмеженість (безмежність), доступність (недоступність) та ін. Представники різних психолого-поведінкових типів (холерики, флегматики, сангвініки, меланхоліки) усвідомлюватимуть простір і його властивості, виходячи виключно із своїх власних людських якостей, із свого внутрішнього темпераменту та життєвої позиції. І ті особливості та властивості простору, що здаватимуться для сангвініка важливими та вкрай необхідними і достатніми, для меланхоліка не будуть відігравати такого значення.

3. віковий та життєвий досвід індивіда визначають як розширення уявлень про простір сам по собі, так і розширення самого простору, в межах якого існує індивід. Так, простір дитини дуже малий і обмежений власною кімнатою, оселею та подвір'ям. Її досвід та уявлення про простір нерідко не виходять за межі цих територій. А уявлення про інші його елементи дитина черпає переважно від дорослих та батьків.

Простір дитини розмежовується на «свій», усталений, рідний, звичний, в межах якої вона відчуває себе «вдома» - і «чужий», що протиставляється попередньому і є незрозумілим, некомфортним та неорганізованим для її життя. Простір дорослої людини обмежується тим життєвим досвідом, якого вона набула в різний час свого життя. З віком він змінюється і зростає. Змінюється уявлення та обшири «власного» і «чужого» простору. Перший може розширитись до меж того населеного пункту, в якому мешкає людина, або навіть до меж країни (декількох країн), другий – існувати відразу за межами «власного» простору. Простір людини похилого віку знову звужується й обмежується як фізичними можливостями її пересування, так і тими соціальними перешкодами її діяльності, які формуються в суспільстві. Дана ситуація може порушуватися різними чинниками, наприклад, фізичними та психологічними можливостями людини до освоєння простору, а також суспільними особливостями її просторового буття. Взагалі, апперцепція простору, як і весь процес пізнання має чіткі вікові обмеження. Індивід не здатен пізнати більше, ніж може встигнути фізично та психологічно протягом свого земного буття. Тому, апперцепція простору замкнена в рамках життєвого досвіду окремої людини, що передається через покоління і замикається в коло гносеологічної спіралі. Нові покоління, інші індивіди починають свій процес пізнання та освоєння простору майже з нуля, заново відкриваючи його для себе і користуючись надбаннями попередніх поколінь в питаннях апперцепції простору лише на умоглядно-абстрактні стадії пізнання. Їх практично-діюча складова в процесі апперцепції постійно відновлюється зі зміною поколінь суб'єктів пізнання.

4. переважаючий ландшафт постійного (або відносно тривалого) перебування індивіда, формує у нього переважні уявлення про дискретність і протяжність простору, його нескінченність і обмеженість, ускладненість та спрощеність, наповненість та спустошеність. В процесі апперцепції

простору індивід приходиться до думки про те що всі ці властивості та характеристики простору лише на перших погляд взаємно виключають одне одного, а насправді слугують доповненням і можуть проявлятися в конкретному просторі одночасно. Однак, він часто не може пересилити звичні й традиційні для себе уявлення про простір, нав'язані домінуючим ландшафтом, з яким він постійно контактує. Так, мешканці гірських територій або важкодоступних регіонів більшою мірою усвідомлюють простір, як складну, дискретну, насичену різними об'єктами, строкату та розмаїту, обмежену форму існування елементів матеріального світу. Мешканці рівнинних, приморських регіонів тощо, навпаки, в своєму сприйнятті простору виходять з міркувань його континуальності, безперервності, нескінченності, пустоти (або недостатньої наповненості та високої одноманітності). Жителі міст, особливо великих мегаполісів, сприймають простір, як складну, модульну, переповнену різними об'єктами систему локальних вузькоспеціалізованих місць реалізації цілей із комунікаціями між ними. Для них майже не відчутними є такі характеристики простору, як площа, висота, орієнтація. А мають значення лише відстані, локалізація і функціональна приналежність територій та системи зв'язків між ними. За межами міста, для його мешканців життєвого простору фактично не існує. Там починається інший простір, який наділений зовсім іншими властивостями і підпадає під характеристики безкрайності, одноманітності, пустоти. Натомість, жителі сільських територій не сприймають простір так прямо й геометрично лінійно, як міщани. Для них він існує й за межами конкретного населеного пункту їх перебування та не обмежується його архітектурно-розпланувальною структурою. Сільські жителі сприймають простір, як більш одноманітне явище, яке, щоправда, більш яскраво виражене в площі території, її висотах, протяжності, орієнтації. А штучні обмеження простору та лінії комунікацій маже не беруться до уваги. Важливе значення при цьому відіграють особисті

контакти й комунікації, які розподіляють простір індивіда на «свій власний» і «чужий».

5. інтенсивність і спрямованість соціальних контактів та комунікацій, які нерідко називають «соціальним простором», самі по собі покликані виокремити і сконфігурувати той простір людини, який обмежується її колом спілкування та соціальними групами однодумців. Цей простір, як правило, є екстериторіальним та екснаціональним, він може розповсюджуватись далеко за межі населених пунктів та державних кордонів, в яких перебуває індивід та обмежуватись, хіба що, мовними та, інколи, культурно-релігійними та освітньо-професійними бар'єрами. Весь той простір, що знаходиться за межами соціальних контактів індивіда, для нього має здебільшого абстрактне, ефемерне значення. А внутрішній простір, натомість, незважаючи на його віртуальність, володіє чіткою структурою, розмежованою інтересами та соціальною приналежністю індивіда. Відомий слоган однієї із соціальних комп'ютерних мереж «Я в моєму світі» дуже влучно передає загальну характеристику цього феномену. Простір соціальних контактів в сучасну інформаційно-електронну еру комунікацій виходить на перший план і фактично сам по собі окреслює межі усвідомленого сприйняття людиною просторових якостей. За межами своїх соціальних контактів людина фактично не здана усвідомити простір та просторовість, які набувають для неї абстрактного, образно-відособленого характеру. Лише в соціальному середовищі, яке є людиновимірним по своїй суті, яке є гуманітарно-забарвленим і несе за собою елементи людяності знань про простір і можлива повноцінна реалізація усвідомленого сприйняття останнього. Не останнє місце в такому сприйнятті належить географічним знанням індивіда, що знаходяться, зокрема, царині гуманітарної географії [1;3].

На основі проведеного дослідження можна зробити ряд узагальнених висновків. Апперцепція простору не вичерпується суто системним формалізованим підходом до

вивчення певних природних чи суспільних комплексів. Вона має яскраво виражене гуманістичне забарвлення, носить елементи людиновимірності в усвідомленні простору, в уявленнях про його властивості та характерні риси.

Джерела

1. Голубчиков Ю. Н. Основы гуманитарной географии / Ю. Н. Голубчиков. – М.: Инфра-М, 2011. - 368 с.
2. Замятин Д. Н. В сердце воздуха. К поискам сокровенных пространств: Эссе. / Д. Н. Замятин. – СПб.: издательство Ивана Лимбаха, 2011. – 416 с.
3. Гладкий О. В. Гуманістична парадигма географії / Іщук С. І., Гладкий О. В. // Економічна та соціальна географія: Наук. зб. – 2004. - Вип. 55. – С. 11-20.
4. Кант И. Критика чистого разума / И. Кант. – Симферополь : Реноме, 2003. – 464с. – (Интеллектуальная библиотека).
5. Мороз С. А. Методологія географічної науки. / Мороз С. А., Онопрієнко В. І., Бортник С. Ю. - К.: Заповіт, 1997. - 333с.